

Turizm Endüstrisinde İşçiliğin Farklı Görünümleri: Göçmenler, Kadınlar ve Çocuklar

Zelal Beyaz¹

Özet

1970’li yılların ortalarından itibaren üretim ve emek süreçlerinin yeniden örgütlenmesiyle birlikte turizm endüstrisi dünya genelinde en hızlı büyüyen ekonomik faaliyetlerden biri haline gelmiştir. Emek yoğun üretim yapısı nedeniyle turizm endüstrisinin büyümesi ve genişlemesi, emek gücü talebinde ciddi bir artış ortaya çıkarmış ve turizm endüstrisine doğru yoğun bir emek akışı başlamıştır. Proleterleşmenin, enformelleşmenin, güvencesiz ve esnek çalışmanın açıkça görülebildiği turizm endüstrisinde özellikle göçmen, kadın ve çocuk emeği sömürünün, eşitsizliğin ve istismarın en yoğun yaşandığı gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, turizm endüstrisinde göçmen, kadın ve çocuk işçiler üzerinden endüstride eşitsizliklerin ve sömürünün hangi düzeyde ve biçimlerde ortaya çıktığını; bunların hangi mekanizmalar aracılığıyla yeniden inşa edildiğini anlamaktır. Çalışmanın ulaştığı sonuçlardan biri, turizmde emek piyasalarına çoğunlukla enformel alanlarda dahil olan göçmenlerin olumsuz çalışma koşullarına, güvencesiz çalışma biçimlerine, kötü muamele ve ırkçı yaklaşımlara daha fazla maruz kaldıklarıdır. Ayrıca endüstride yapılan işlerin kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin uzantısı olarak görülmesi bir taraftan kadın istihdamını artırmakta; diğer taraftan cinsiyete dayalı eşitsizlikleri güçlendirmektedir. Turizm endüstrisinde ucuz ve kolay yönetilebilir bir emek gücü olarak görülen çocuk işçiler ise hem fiziksel hem de ‘ çocuk seks turizmi’ adı altında cinsel olarak sömürölmektedir. Turizm işletmeleri göçmen, kadın ve çocuk istihdamı yoluyla maliyetlerini düşürme amaçlarını gerçekleştirirken; emeğin sömürüsünü hem derinleştirmekte hem de yaygınlaştırmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Turizm endüstrisi, turizm işçileri, göçmen emek gücü, kadın emek gücü, çocuk emek gücü.

¹ Dr.Öđr.Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İİSBF, Ekonomi ve Finans Bölümü, e-mail: zelalbeyaz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1044-1964.

Different Views of Labor in the Tourism Industry: Immigrants, Women and Children

Abstract

With the reorganization of production and labor processes since the mid-1970s, the tourism industry has become one of the fastest growing economic activities around the world. Due to the labor intensive production structure, this transition has brought a significant increase in labor demand; thereby starting a labor flow towards the industry. In tourism, where proletarianization, informalization, precarious and flexible work can be clearly seen, especially migrant, female and child labor emerge as the groups with the highest levels of exploitation, inequality and abuse. The aim of this study is to assess the level and forms of inequalities and exploitation through migrant, women and child labor and also understand through which mechanisms they are reconstructed in tourism industry. One of the results of this study is that in the industry immigrants are more exposed to unfavorable and precarious working conditions, ill-treatment and racist approaches. In addition, seeing the work as an extension of the gender roles imposed on women in the industry increases women's employment and also it strengthens gender-based inequalities. Child labor, who are seen as a cheap and easily manageable labor in the industry, are both physically and sexually exploited under the name of 'sex tourism'. Tourism enterprises achieve their aims to reduce cost through employment of migrants, women and children; and it both deepens and expands the exploitation of labor.

Key Words: Tourism industry, tourism workers, migrant labor force, women labor force, child labor force.

JEL CODE: A13, F5, , J21, J7, L83, P12, P16.

Giriş

Kapitalizmin birikim krizini çözmek üzere 1970'li yılların ortalarından itibaren dünya ölçeğinde üretim ve emek süreçleri yeniden örgütlenmiştir. Bu dönüşüme paralel olarak

hizmet sektörünün imalat sektörünün önüne geçmesiyle turizm dünya genelinde en hızlı büyüyen endüstrilerden biri haline gelmiştir.

Emek yoğun bir çalışma olan turizm endüstrisi; proleterleşmenin, güvencesizliğin ve enformel istihdamın ve marjinalleşmedeki artışın açıkça görülebildiği bir yapı arz etmektedir (Orhangazi, 2019: 346). Diğer taraftan endüstride istihdam ağırlıklı olarak geçici ya da kısa süreli olup, yapılan işler görece daha az vasıf ancak daha uzun süreli ve yorucu çalışmayı gerektirmektedir (ILO, 2010). Tüm bunlara ek olarak ücretlerin, sendikalaşma düzeyinin ve toplu iş sözleşmesi kapsama oranının görece düşük olması (Baum, 2006: 128) heterojen bir emek kompozisyonuna sahip turizm endüstrisinde sermaye birikimi açısından özellikle göçmen, kadın ve çocuk emeğinin tercih edilmesine neden olmaktadır.

Turizm endüstrisinin en savunmasız işçileri emek piyasasına daha kısıtlı erişimi olan ve genellikle geçici veya yıllık sözleşmelerle istihdam edilen göçmen işçilerdir. Göçmenlerin yasa dışı statüleri onları yerli işçilerden daha düşük ücretlere, güvencesiz ve kötü çalışma koşullarıyla daha fazla karşı karşıya bırakmaktadır (Aitken ve Hall, 2000).

Öte yandan turizm endüstrisinin gelişimi toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin üzerine inşa edilmiştir (Aksoy, 2006). Bu bağlamda kadının varlığına ve istihdamına dayanan bir endüstri olmasına karşın; turizmde kadınlar erkeklere nazaran daha düşük ücretlere çalıştırılmakta ve daha az vasıf gerektiren işlerde yoğunlaşmaktadır (Baum, 2013). Turizm endüstrisinin cinsiyetçi emek piyasasında önemli bir paya sahip olan kadınlar bahsi geçen sorunlara ek olarak yalnızca kadın olmaları nedeniyle sözlü ve fiziksel taciz gibi başka sorunlarla da karşılaşmaktadırlar (Lordoğlu, 2009).

Dünya genelinde turizm endüstrisi çocuk işçiliğinin de en yaygın görüldüğü alanlardan bir tanesidir. Endüstride yapılan işlerin görece daha az nitelik gerektirmesi (Lordoğlu, 2009), çocukların haklarının daha az farkında olmaları; emir almaya, monoton işler yapmaya daha elverişli (Bliss, 2006: 9) aynı zamanda ucuz ve esnek emek gücü olarak görülmeleri (Plüss, 1999: 15) kapitalist turizm işletmelerinin çocuk işçileri çalıştırmayı tercih etmelerine yol açmaktadır. Turizm endüstrisinde çocuklar genellikle otellerde garson, oda hizmetçisi, karşılama görevlisi; seyahat işlerindeyse hamal ve temizlik işçisi olarak düşük ücretlerle ve hijyenik olmayan ortamlarda uzun saatler çalışmaktadırlar. Dahası, turizm endüstrisinde çocuklar ‘çocuk seks turizmi’ adı altında cinsel olarak da sömürülmektedirler.

Kapitalist üretim sürecinin sömürü ilişkilerinin ve bu ilişkilerin yarattığı eşitsizliklerin hem emek süreci, iş ve eğlence arasındaki ayrımın belirsizliğinden ötürü basite indirildiği hem de turizm çoğu zaman gerçek bir iş olarak değerlendirilmediği için (Guerrier ve Adib, 2003) eleştirel alan yazında turizme yönelik çalışmalar sınırlı kalmıştır. Oysa turizm endüstrisinin dünya ölçeğinde giderek büyüyen hacmi, turizm işçilerinin artan kitlesi ve çeşitlenen emek sömürüsü göz önüne alındığında, turizmde emeği ve turizm işçiliğini ekonomi politik bir kavrayışla ele alan çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, göçmen, kadın ve çocuk işçiler üzerinden turizm endüstrisinde eşitsizliklerin ve sömürünün hangi düzeyde, hangi biçimlerde ortaya çıktığını ve bunların hangi mekanizmalar aracılığıyla yeniden inşa edildiğini anlamaya çalışmaktır. Turizm endüstrisinde işçiliğin farklı görünümünü göçmen, kadın ve çocuk işçiler özelinde ele alan bu çalışmanın farklı emek biçimlerini değerlendirme sürecine dâhil eden kapitalist istihdam ve kar mekanizmaları içinde işçi sınıfının derinleşen sömürüsünün tespit edilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, alanyazın taraması yöntemi kullanılarak öncelikle dünya ölçeğinde turizm endüstrisinin yapısı ve endüstride istihdamı tanımlayan niteliklere yer verilmiştir. Ardından genel hatlarıyla turizm işçiliğine değinildikten sonra, turizm endüstrisinde göçmen, kadın ve çocuk işçiliğine olan talebin nedenleri; onların endüstrideki konumları ve çalışma koşulları incelenerek, turizm endüstrisinde farklı boyutlarıyla eşitsizliklerin ve sömürünün nasıl yeniden inşa edildiği tartışılmıştır. Çalışmanın sonunda genel bir değerlendirme yapılarak, gelecekteki çalışmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

1. Küresel Turizm Endüstrisinin Yapısı ve Endüstride İstihdamı Tanımlayan Nitelikler

Günümüzde turizm endüstrisi, küçük işletmelerden çevrimiçi rezervasyon acenteleri, tur operatörleri, otel ve havayolu endüstrilerindeki ulusötesi şirket zincirlerine kadar oldukça geniş bir yelpazede yer alan serbest piyasa girişim biçimleriyle dünya genelinde (Bianchi, 2009: 494) en hızlı büyüyen ekonomik faaliyetlerden biri haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNTWO)'ne göre 1950 yılında 25 milyon olan uluslararası turist varışları sayısı 2017 yılında 1.323 milyara ulaşmıştır. Benzer şekilde 1950 yılında 2 milyon

ABD doları olan uluslararası turizm gelirleri ise 2017 yılında 1.340 milyar ABD dolarına yükselmiştir (UNTWO, 2018).

Başlangıçta küçük ölçekli olan Büyük Tur² (Grand Tour) turizminin çeşitliliği liberal kapitalizmin oluşmaya başlayan girişimcilik yapısını yansıtmaktaydı. Savaş sonrası dönemde kitlesel turizmin yükselişi Fordist birikim rejiminin artan oranda dikey olarak bütünleşmiş firmalara ağırlık verdiği döneme denk düşmektedir. 1970’li yıllarda kapitalizmin farklı yapılar aracılığıyla ‘esnek birikime’ (Harvey, 1999) dayanan ‘düzensiz’ bir Post-Fordist forma bürünmesiyle eş zamanlı olarak çeşitli esnek, kişiye özel hazırlanmış geziler sunan alternatif turizm türleri ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, savaş, seks ve gecekondu turizmi de dahil olmak üzere çeşitli ‘niş’ veya ‘butik’ pazarların geliştirilmesine yol açmıştır (Munt, 1994).

Küreselleşmeyle ilintili kurumsal gücün yeniden inşası ve devletlerin ekonomik güçlerinin değişen konfigürasyonları, küresel turizm endüstrilerinde iş ve çalışma ilişkilerinin örgütlenmesi üzerinde çeşitli etkiler yaratmıştır. Farklı bölgelerin kapitalist pazarlara entegrasyon düzeyi ve ulusötesi kurumsal nüfuzun kapsamı çeşitli ve düzensiz olmakla birlikte; küreselleşmiş turizm emtia zincirlerinin gittikçe büyüyen karmaşıklığı belirli firmaları oluşturan ve giderek karmaşılaşan taşeronlaşmadan açıkça görülmektedir (Bianchi, 2014: 35).

Turizm endüstrisi 1980’li yıllarda turizm havayollarının özelleştirilmesi, otel zincirlerinin uluslararasılaştırılması, seyahat ve konaklamaya yönelik rezervasyon sistemlerinin karmaşılaşmasıyla birlikte kurumsal bir yoğunlaşma ve genişleme evresine geçmiştir (Gibson, 2009: 528). Öte yandan özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da arda arda yaşanan serbestleştirme ve özelleştirme dalgaları havayolları üzerindeki rekabet baskısını artırmıştır. Bu durum ücretler üzerinde aşağıya doğru daha fazla baskı uygulayan, işçi sağlığı ve çalışma koşullarında giderek artan bir erezyona yol açan düşük maliyetli taşıyıcıların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Bianchi, 2014: 35). Örneğin çoğu uluslararası havayolu şirketi rutin bakım, rezervasyon ve uçak içi ikram hizmetlerini sağlamak üzere dış yüklenici firmaları

² Büyük Tur’lar turizm ve seyahat tarihinde oldukça önemli bir basamak olarak kabul edilmektedir. Bu turlar, 17.yy ile 19. yy. arasında başta genç, soylu ve zengin İngiliz erkeklerinin zevk, kültür ve eğitim almak amacıyla Fransa, İsviçre, Almanya ve İtalya’ya belirli güzergâhlar üzerinde 3 yılı bulan sürelerle yapmış oldukları seyahatlerdir (Towner, 1985).

kullanmaktadır (Ioannides ve Debbage 1998). Benzer şekilde önde gelen pek çok havayolu şirketi biletlendirme ve yan hizmetlerini Hindistan'a yaptıran British Airways örneğinde olduğu gibi, bazı hizmetlerin üretimini emeğin daha ucuz olduğu kıyı ötesi (off-shore) ülkelere kaydırmaya çalışmaktadır. Bu yolla turizm endüstrisindeki birkaç değişken maliyetten biri olan emek gücü, maliyet düşürme uygulamalarının asıl yüküne katlanmaktadır (Blyton vd. 1998).

Gemi seyahati endüstrisinin örgütsel yapısı ise, uluslararası mülkiyet ve çalışma ilişkilerini küresel turizm endüstrisinin diğer alt sektörlerinden hem daha fazla yansıtmakta hem de yeniden üretmektedir. Gemi seyahati endüstrisinde dünyanın en büyük üç şirketi olan Royal Caribbean, Carnival ve Princess Cruises pazarın yaklaşık olarak %50'sini kontrol etmektedir (Ioannides ve Debbage, 1998: 112). Fiziksel hareketliliğin varlığının temeli olduğu gerçeği göz önüne alındığında Wood (2000) kruvaziyer gemilerini, mümkün olan hallerde emek gücüne ilişkin devlet düzenlemelerinden kaçınabilen 'göçebe sermayenin mobil parçaları' olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle kruvaziyer gemileri karadaki muadillerinden çok daha az haktan yararlanan küresel bir göçmen emek havuzundan yararlanmaktadır. Emek gücünün etnik ve sosyal olarak tabakalaştığı kruvaziyer gemileri aynı zamanda ulusal ve coğrafi sınırları aşan sınıf ilişkilerinin önemli ölçüde yeniden yapılandırılmasına da işaret etmektedir (Wood, 2000: 354). Gemi seyahati sektörü aynı zamanda emek gücünün dünya genelinde daha ucuz emek gücü piyasalarına nasıl çekildiğinin ve etnik kökene göre nasıl segmentlere ayrıldığıнын temsili bir örneğidir. Turizm endüstrisinde bilhassa, kendi menşei ülkelerindeki güvencesiz istihdam niteliğinden yararlanan, kruvaziyer şirketler hiçbirinin emek gücü piyasası düzenlemelerine tabi olmayan iç iş bölümünü güçlendirmektedirler (Wood, 2000: 353-358).

Dünya çapında özellikle göçmen ve kadın işçilerin istismara ve sömürüye maruz kaldıkları otelcilik sektöründeki işletmeler ise emek gücünün önemli bir bölümünü çoğunlukla lisanssız olan ajanslar aracılığıyla istihdam etmektedirler (Sheikh, 2009). Ayrıca bu ajanslar hem otel işletmelerinin çalışanlarına karşı emeklilik maaşı ve hastalık ödemesi gibi yasal sorumluluklarından kaçmasını kolaylaştırmakta hem de işçilerin toplu pazarlık yapma güçlerini giderek zorlaştırmaktadırlar. Bununla birlikte bahsi geçen özelliklerin ezici bir çoğunlukla ulusötesi turizm şirketleri arasında yer alan küresel turizm ve otelcilik

Turizm Endüstrisinde İşçiliğin Farklı Görünümleri: Göçmenler, Kadınlar ve Çocuklar

şirketlerinin emek gücünün %20'si için geçerli olduğunu vurgulamak gerekir (ILO, 2010: 8). Ancak elbette bu işçi sömürsünün ve kötü çalışma koşullarının diğer turizm işletmelerinde geçerli olmadığı anlamına gelmemektedir.

Geleneksel tarımın gerilediği ülkelerin çoğunda en önemli emek yoğun endüstri olan turizmde istihdam diğer sektörlerle kıyasla oldukça yüksektir (Lea, 1989: 45). Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin (WTTC) raporuna göre dünya genelinde turizm ve seyahat sektörü 2018 yılında 319 milyon kişiye doğrudan ve dolaylı olarak iş sunarak dünya ölçeğinde toplam istihdamın yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır (WTTC, 2019). Tablo 1'den görüleceği üzere WTTC dünya genelinde turizm ve seyahat sektörünün istihdama sağladığı doğrudan katkıyı 1995 yılı için %3,3, 2017 yılı için %3,8, 2019 yılı için ise %3,9 olarak hesaplamıştır.

Tablo 1. Dünya Ölçeğinde Turizm ve Seyahatin İstihdama Katkısı % (1995-2019)

Yıllar	İstihdama Doğrudan Katkı (%)	Toplam (%)
1995	3,3	10,3
2000	3,8	10,2
2010	3,6	9,1
2011	3,6	9,2
2012	3,6	9,2
2013	3,7	9,4
2014	3,7	9,4
2015	3,8	9,6
2016	3,8	9,8
2017	3,8	9,9
2018	3,9	10
2019	3,9	10

Kaynak: WTTC'nin veri bankasından elde veriler ışığında hazırlanmıştır.
<https://www.wttc.org/datagateway/>, (24.02.2020).

Turizm endüstrisinde istihdam niceliksel olarak yüksek olmakla birlikte, enformelleşmenin ve güvencesizliğin yaygın, çalışma saatlerinin uzun, ücretlerin ve sendikalaşma oranı ile toplu iş sözleşmesi kapsama oranının düşük olduğu bir endüstridir (Tüzünkan, 2015).

Turizmde istihdamı tanımlayan niteliklerden biri olan enformelleşme, zannedildiği gibi her zaman devletin rızası ve yetki alanı dışında gelişmemektedir. Aksine, enformelleşme çoğunlukla resmi işsizlik oranlarının düşük gösterilmesi ve ekonominin canlandırılması adına devletin örtük rızası ve hatta teşvikiyle işçi sınıfının geniş bir kesiminin haklarından yoksun bırakılması şeklindeki ‘yeni’ bir denetimin ifade etmektedir. Burada ‘yeni’ olandan kasıt, yeni bir tarihsel, mekansal ve kurumsal çerçevede eski bir emek kontrol biçiminin kullanılmasıdır (Harvey, 1999: 176, 213).

Turizmde istihdamı tanımlayan niteliklerden bir diğeri güvencesiz çalışmadır. Uluslararası turizm endüstrisinin devletin öncülüğünde büyümesiyle güvencesiz çalışma geleneksel sektörlerden yeni hizmet sektörlerine de taşınmıştır. Küresel rekabet baskısı karşısında maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlayan işletmeler, endüstride yapılan işin emek yoğun olması nedeniyle emek gücü maliyetlerini düşürmeye odaklanmaktadır. Bu durum ise endüstride güvencesizliği beraberinde getirmektedir (Lordoğlu, 2009). Duncan vd. (2013) turizm endüstrisinde güvencesiz çalışma biçiminin bizzat endüstrisinin geçici yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Duncan vd. (2013)’ne göre turizm endüstrisi turizm hizmetlerine olan talebi artırmak için insanların geçici hareketleri ve ayrıca emek gücünün bir kısmını sağlamak için de göçmen işçilerin hareketliliği etrafında dönen bir endüstridir (Duncan vd.; 2013: 7). ‘Gelişmiş’ ülke turistlerinin turist olarak Küresel Güney ülkelerine; ‘gelişmekte’ olan ülke göçmenlerinin ise turizm işçileri olarak kendi ülkeleri içindeki ve Küresel Kuzey ülkelerine hareketi küresel turizm endüstrisinin ekonomi politığındeki geleneksel güç yapılarını da açığa çıkarmaktadır (Lee vd., 2015: 202).

Kapitalist toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasına ve turizm endüstrisinde çok uluslu şirketlerin hakimiyetine rağmen, turizmde emek piyasası genellikle aile işletmeleri tarafından yürütülen işlerle karakterize edilmektedir. Turizm endüstrisinde emek gücünün çoğunluğu orta veya küçük ölçekli bir turizm işletmesinde çalışmaktadır. WTTC bu rakamın %80 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Bu işlerin çoğu ise kayıt dışı sektörlerdir ve çalışma koşulları birbirlerinden büyük farklılıklar göstermektedir. İşçiler çoğu zaman emek talebinde ortaya

çıkan mevsimsel dalgalanmalara bağlı olarak formel ve enformel sektörler arasında hareket etmektedirler (Castells, 1996. 234-235).

Günümüzde turizm endüstrisinin belirli alt sektörlerinde çağdaş eşitsizliklerin ve sömürü koşullarının oluşumunda coğrafi sınırların önemi azalmıştır (Bianchi, 2014: 36). Giderek artan bir şekilde küresel rekabetçiliğe uyum; ileri kapitalist ülkelerdeki ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı uygulayarak, güvencesizliğin ve artan gelir eşitsizliğinin yaygınlaşmasına yol açmıştır (UNDP, 1999: 36-39). Turizm endüstrisinde de neoliberal ekonomi politikasının ayırt edici özelliği haline gelen ekonomik yeniden yapılanma ve rasyonelleşmenin bir sonucu olarak ücretler üzerindeki aşağı yönlü baskı ve çalışma koşullarındaki bozulma artmıştır. Bu eğilimler, özellikle ileri kapitalist ülkelerde oldukça belirgindir (Zampoukos ve Ioannides, 2011).

Sonuç olarak, kapitalizmin 1970'lerdeki yapısal kriziyle birlikte piyasa mekanizmasına dayalı liberal düşüncenin tekrar egemen hale gelmesiyle sosyal devlet anlayışı çözülmeye başlamış, uygulanan yeni liberal politikalar özellikle emek gücü üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte emeğin istihdamının konumlandırılışında çeşitli değişikliklere gidilmiş; belirsiz süreyle, esnek, vasıf düzeyine uygun olmayan, işsizlik baskısı altındaki çalışma koşulları daha da görünür olmuştur. Güvencesiz çalışma sendikasılaşmayı, koruyucu düzenlemelerden mahrum kalmayı ve daha düşük gelir elde etmeyi beraberinde getirmiştir (Karçal, 2019:910). Bu dönüşüm, tüm istihdam alanlarında olduğu gibi dünya ölçeğinde giderek büyüyen turizm endüstrisi emekçilerinin de çalışma koşullarının belirleyicisi olmuştur.

Turizm endüstrisi dünya genelinde sendikalaşma oranının da düşük olduğu bir endüstridir. Örneğin Estonya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Polonya ve Slovakya'da sendikal yoğunluk %1'den düşük iken Almanya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere ve Letonya'da ise bu oran %1 ile %5 arasında değişmektedir. Avusturya, Hollanda, İspanya, Macaristan, Portekiz ve Romanya'da sendikal yoğunluk %5 ile %15 arasında; Lüksemburg, Malta, Norveç ve Yunanistan'da %15 ile %30 arasında iken; Belçika, Danimarka, İsveç, Finlandiya, Slovenya ve Kıbrıs'ta ise bu oran %30'un üzerindedir. Söz konusu oranlar bir çok Avrupa Birliği üyesi ülkede turizm endüstrisindeki sendikal yoğunluğun oldukça düşük düzeyde olduğunun göstergesidir (Georgiannis vd., 2012: 27). Sendikalaşma oranının düşük oluşu, endüstride

kötü çalışma koşullarının sürdürülmesine yol açmaktadır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, sendikal faaliyetlerin baskılandığı veya sınırlandırıldığı yoksul ülkelerde ise turizm endüstrisinde çalışan işçilerin koşulları daha da kötü bir görünüm arz etmektedir (Riley, 2004). Tourism Concern (2008) tarafından hazırlanan rapor Tanzanya, Peru ve Nepal’de tehlikeli koşullar altında çalışan doğa yürüyüşü hamallarının maruz kaldıkları aşağılayıcı muameleleri; Myanmar’daki turizm projeleri için oluşturulan zorunlu çalışma kamplarını ve Maldivler’de asgari ücrete veya çalışma saatlerine ilişkin herhangi bir yasal düzenlemenin olmayışını gözler önüne sermektedir (Tourism Concern, 2008). Benzer şekilde Dominik Cumhuriyeti’nde turizm endüstrisindeki işçiler vasıfsızlaştırılmakta, değersizleştirilmekte ve emekleri cinselleştirilmektedir. En iyi durumda endüstrideki işçiler kayıtlı sektörlerdeki düşük ücretli hizmet işlerinde çalışmaktadır (Cabesaz, 2008: 21). Tayland, Meksika, Filipinler ve Brezilya’da ise ‘seks turizmi’nde çalıştırılmak üzere gerçekleştirilen korkunç çocuk kaçakçılığı vakaları belgelenmiştir (ECPAT International, 2008).

Dünya genelinde turizm endüstrisi ve ilgili alt sektörlerdeki emek somürüsü ve kötü çalışma koşullarının varlığı kaçınılmaz surette işçilerin greve gitmeleriyle sonuçlanmamaktadır. Bu durum, kısmen, farklı biçimlerde kapitalistleşmiş şirketler arasında dağılmış olan heterojen emek gücüyle açıklanmaktadır. Yalnızca ayrı kapitalist gelişim deneyimleriyle nitelenen farklı toplumlarda değil, hem sanayi sonrası merkez kapitalist ülkelerde hem de dünya çapında ortaya çıkan yeni sanayi üretim merkezlerinde emek gücünün bileşimi çeşitli etnik tabakalaşma ve sosyal farklılaşma biçimleriyle giderek daha fazla ayrışmaktadır (Therborn, 2001: 107-108). Bu durum Fiji gibi etnik çeşitliliğe sahip toplumlarda turizmin gelişiminde ve işçilerin etnik köken ve milliyetine bağlı olarak net bir şekilde ayrıldığı küresel yolcu gemisi endüstrisindeki iş yapısı örneklerinde açıkça görülmektedir (Wood, 2000: 353-358). Öte yandan sermaye sahipleri de her zaman işçilerin etnik, kültürel ve konumsal anlamda ayrıştırmanın yollarını aramış (Narotzky, 1997: 214); ilerici toplumsal değişimin bir gücü olarak işçi sınıfını zayıflatmak için pek çok şey yapılmıştır (Gorz, 1982).

Bununla birlikte, özellikle uluslararası otel zincirleri, havayolları ve diğer büyük ölçekli şirketlerin ağırlıkta olduğu sektörlerde çalışan işçiler ile sermaye sahipleri arasındaki uyumsuzluklara ilişkin çokça kanıt vardır. Örneğin Asya merkezli lüks ShangriLa otel grubu, Jakarta’da haksız işten çıkardığı 600 işçi nedeniyle 2000 yılının Aralık ayında başlayan ve

2003 yılının Mart ayına kadar devam eden yüzlerce Endonezyalı otel işçisinin katıldığı uzun süreli protestoların odağı haline gelmiştir (Liquor, Hospitality & Miscellaneous Union, 2003). 1997 yılındaki kabin ekibinin ünlü grevine (Whitelegg, 2003) ek olarak, 2005 yılının Ağustos ayında Heathrow havaalanında İngiliz Havayolları'nın yer personelleri tarafından Amerika merkezli hazır yemek firması Gate Gourmet'in işten çıkardığı 800 işçiyle dayanışma amacıyla gerçekleştirilen grev (Arrowsmith, 2005) küreselleşmiş havayolu endüstrilerinin nispeten daha az görünen ancak çok önemli bir alt sektöründeki kurumsal maliyet düşürme stratejilerine de ışık tutmaktadır (Bianchi, 2011: 34). Öte yandan yasadışı işten çıkarmalara, sendikal hakların savunulmasına, daha iyi ücret ve çalışma koşullarına yönelik verilen bu mücadeleleri, küresel turizm ve ilgili endüstrilerde emek gücünün çeşitli bileşenlerini küresel piyasa düzenine tabi kılmaya çalışan sermayenin yapısal gücünün artışına bir karşı koyma şeklinde okumak mümkündür.

2. Turizm Endüstrisinde İşçileşme ve Turizm İşçiliğinin Farklı Görünümleri

Dünya Bankası, IMF ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşların yönlendirdiği politikalar sonucunda geç kapitalistleşmiş ülkelerde tarım kesiminde mülksüzleşme ve yoksullaşma sonucunda emek gücü fazlalığı ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde geleneksel tarımdan ayrılan emek gücünün büyük bir kısmı ya mevsimlik tarım işlerinde veya sermaye birikim hızının yüksek olduğu kentlerde imalat ve hizmet sektörlerinde ücretli emek gücü haline gelerek işçileşmiştir (Rao, 2005).

Genellikle işçi sınıfının oluşumu, kapitalizmin ilksel birikim dönemi ve bu dönemdeki mülksüzleştirme süreçleriyle anılmaktadır. Oysaki sürekli olarak mülksüzleştiren, yoksullaştıran ve eşitsizlikleri derinleştiren kapitalist sistem yeni sektörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte işçi sınıfını mütedamiyen yeniden oluşturmakta ve farklı çalışma ilişkilerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda Aykaç (2009) turizm endüstrisini 'çağdaş işçileşme' sürecinin temsili bir örneği şeklinde ele almaktadır. Geleneksel aile işletmeleri üzerinden ücretsiz işçiliğin yerini ücretli işçiliğe bırakması, turizm endüstrisinde işçi sınıfının oluşumunun göstergelerinden biridir.

Turizm endüstrisinin büyük kentlerde gelişmesiyle paralel bir şekilde, mülkü artık geçimi sağlayamayacak duruma gelmiş ya da büyük kentlere göç dalgasıyla mülksüzleşmiş olan emekçiler, geleneksel tarım sektöründen koparak turizm endüstrisi üzerinden kapitalist emek piyasasıyla tanışmışlardır. Tarım sektöründen turizm endüstrisine geçiş, ciddi bir emek dönüşümünü başlatmıştır (Aykaç, 2009: 42).

Sanayi sektörünün belirgin bir şekilde gerilemesine ve hizmet sektörünün büyümesine karşın, istihdamın hizmet sektörüne kayışı çoğunlukla imalattan ziyade tarım sektörünün aleyhine gerçekleşmiştir (Callinicos, 1989: 122). Bu yapı özellikle çiftçilerin ve balıkçıların geleneksel ekonomik faaliyetleri terk ettikleri veya küçük turizm işletmelerine yatırım yaptıkları Güney Avrupa ve Akdeniz ülkelerinde oldukça belirgindir (Kousis, 1989: 322-323). Her ne kadar turizmin doğrudan tarımın gerilemesinden sorumlu olma düzeyi tartışılabilir, endüstriyel faaliyetlerin düşük olduğu ya da kayda değer endüstriyel üretimin gerçekleşmediği 'az gelişmiş' olarak nitelendirilen geç kapitalistleşmiş ülkelerde turizm yavaş yavaş ana gelir kaynağı olmayı ve istihdam alanı olarak tarımın yerini almayı başarmıştır (Latimer, 1985).

Emek sürecinin yoğunlaşması ise muhtemelen hiçbir sektörde küreselleşmiş hava yolu sektöründen daha belirgin olmamıştır. Özellikle daha evvel güçlü sendikalara, yüksek sosyal koruma düzeylerine ve yoğun düzenlemelere sahip olan devlet havayollarında çalışan işçiler özelleştirme ve serbestleştirme dalgalarının etkisiyle, 1970'lerin sonlarından itibaren artan bir şekilde rekabet ve yönetsel kontrolün baskısına maruz kalmaya başlamıştır. Sonuç olarak aynı kurumda çalışan pilotlar ve kabin ekibi, aynı vardiyada çalışanlar arasında farklı ücret skalasının uygulanması ve işten çıkarma gibi bir dizi maliyet düşürme stratejisiyle karşı karşıya kalmışlardır (Blyton vd., 1998; Bennett, 2003; Whitelegg, 2003). Bununla birlikte, genellikle havayollarının operasyonel üssü dışındaki ülkelerde yaşayan kabin ekibi ve pilotların gittikçe artan kozmopolit niteliği, emek gücü arasında sanayi işçiliğine benzer yeni dayanışma biçimlerini de ortaya çıkarmıştır (Whitelegg, 2003: 245).

Hem merkez kapitalist hem de daha yoksul ve 'daha az gelişmiş' olarak nitelenen ekonomilerin sermaye yoğun tatil beldelerinde kapitalist turizmin gelişimi ile konaklama ve ilgili alt sektörlerde kurumsal ve/veya ulus ötesi nüfuzun artışı emek gücünün metalaşma ve emek gücünün işçileşme sürecine hizmet etmeye devam etmektedir. Örneğin Meksika'nın

Huatulco kentinde otel endüstrisindeki çalışma ilişkilerine ve proleterleşmeye ilişkin etnografik çalışmasında Madsen Camacho (1996) büyük tatil köylerinin inşasının, büyük ölçüde yabancı sermayenin hâkimiyetinde olan otel endüstrisinde iş aramak için aile şirketlerini terk etmeye zorlanan köylülerin tahliyesiyle sonuçlandığını ortaya koymuştur. Burada amaç yerel ve ulus ötesi turizm işletmesi arasında basite indirgenmiş bir ayrım yapmak değildir. Daha yüksek sendikal örgütlenme düzeyleri nedeniyle Fiji'deki ulusötesi şirketler tarafından işletilen oteller, yerel otel işletmelerine kıyasla daha yüksek ücret ödemekte ve daha iyi çalışma koşulları sunmaktadır. Mülkiyetin uyruğundan ziyade bir ülke ekonomisinin daha büyük kapitalist piyasalara gittikçe artan oranda entegre olmasıyla birlikte turizm endüstrilerinin farklı kesimlerinde kapitalist ücretli emeğin ne ölçüde ve hangi şartlarda yayıldığı önem taşımaktadır (Bianchi, 2011: 40).

Emek yoğun bir işkolu olan turizm endüstrisi farklı vasıfları gerektiren işler ile farklı işçi profillerini belirli bir hiyerarşi içinde bir araya getirmektedir (Erköse, 2019: 1070). Örneğin seyahat acenteleri, otel ve restoranlarda mavi yakalı, beyaz yakalı, kadın, erkek, çocuk ve göçmen işçileri bu hiyerarşi içinde birlikte görmek mümkündür. Çalışmanın sınırları içerisinde kalınarak bundan sonraki bölümde heterojen bir emek kompozisyonuna sahip olan turizm endüstrisinde göçmen, kadın ve çocuk işçiler üzerinden endüstride eşitsizliklerin ve sömürünün hangi biçimlerde ve hangi düzeyde gerçekleştiği; bu yapının ne şekilde yeniden üretildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. Turizm Endüstrisinde Göçmen İşçiler

Bir emek kontrol biçimi olarak emeğin enformel biçimlerde kullanımının yeniden yaygınlaşmasıyla emeğin hem ücret hem de ücret dışı maliyetleri düşürülmüştür. Enformelleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte bu nitelikte istihdama en elverişli emek gücü rezervi olması sebebiyle göçmen emek gücü kullanımını da artmıştır (Purkis, 2008: 113).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO, 2015) sektörel bazda göçmen işçilerin dağılımına ilişkin verileri içeren son raporuna göre, 2013 yılı itibarıyla dünya genelinde 150 milyon göçmen işçi istihdam edilmektedir. Dünyadaki göçmen işçilerin yaklaşık olarak %11'i (17

milyon) tarım sektöründe, %18'i (27 milyon) sanayi sektöründe, %71'i (107 milyon) ise turizm endüstrisini de kapsayan hizmetler sektöründe çalışmaktadır.

Turizm endüstrisinde göçmen işçiler genellikle Londra, Paris ve New York gibi büyük geleneksel merkez kapitalist ülkelerin 'dünya şehirleri'nde konaklama ve hazır yemek sektörlerinde çalışmaya yönelmektedirler (Harris, 1996: 35). 1990'ların ortalarından itibaren hızla artan küresel pazar entegrasyonu ve kalıcı/geçici yeni sınır ötesi göç dalgalarıyla birlikte geleneksel merkez kapitalist ülkelerde turizm endüstrisinde göçmen emek gücü hem yoğunlaşmış hem de çeşitlenmiştir (Stalker, 2000). Bununla birlikte günümüzde turizm endüstrisi Dubai gibi Avrupa ve Kuzey Amerika'nın geleneksel merkez kapitalist ülkeleri dışında yeni küresel sermaye birikim merkezlerini de içermektedir. Dünya çapında tahminen 150 milyonu bulan göçmen işçiler (ILO, 2015) de küreselleşmiş turizm endüstrisinin özellikle de otelcilik merkezlerinin can damarıdır (Church and Frost, 2004: 210). Özellikle ulus ötesi otellerde yüksek oranlarda göçmen işçilerin çalıştırılması oldukça yaygındır. Örneğin Maldivler'de neredeyse her restoran ve otelde en az bir göçmen işçi çalışmaktadır (ILO, 2012: 25).

Diğer endüstrilerde olduğu gibi turizm endüstrisinde göçmen emeğine iki kategoride ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan ilki, yerli vatandaşların tehlikeli buldukları, küçümsedikleri, kirli ve kötü işlerde çalışmaya 'hazır' olan daha az nitelikli göçmen emeğidir. İkincisi ise arzı görece sınırlı olan yüksek düzeyde uzmanlık gerektiren daha nitelikli göçmen emeğidir (Joppe, 2012).

Göçmenlerin yasa dışı konumları nedeniyle genellikle güvencesiz çalışma koşullarına ve düşük ücretlere razı olmaları sektörde göçmen emeğine olan talebi artıran unsurlardan bir tanesidir (Aitken ve Hall, 2000). Özellikle yoksul ülkelerden Avrupa ülkelerine göç eden işçilerin çoğu ağırlıklı olarak daha düşük beceri gerektiren işlerde çalışmakta ve benzer niteliklere sahip yerli işçilere nazaran daha düşük ücret elde etmektedir (ILO, 2012). Göçmenler emek piyasasına çoğunlukla herhangi bir izin almaksızın enformel alanlarda dahil olmaktadır (Gülçur ve İlkaracan, 2002). Bu nedenle göçmen işçiler görece daha yoğun bir sömürüye maruz kalmakta ve sınır dışı edilme korkusuyla olumsuz çalışma koşullarına ve güvencesiz çalışma biçimlerine daha fazla katlanmaktadır. Göçmenleri savunmaz

bırakan söz konusu koşullar ise sermaye birikimi açısından göçmen emeğinin her zaman tercih edilmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2008).

Yapılan çalışmalar göçmenlerin düşük ücretli ve olumsuz çalışma koşullarını destekler niteliktedir. Örneğin Londra'daki bazı otellerde Doğu Avrupa'dan gelen göçmen işçiler hem saat başına asgari ücretten daha az bir ücretle hem de fazla mesai ödemesi almaksızın gün içinde uzun sürelerle çalıştırılmaktadır (Poikela, 2016). Benzer şekilde İngiltere'de turizm endüstrisinde istihdam edilen Polonyalı göçmenlerin çalışma koşullarının incelendiği çalışmalarda (Janta vd. 2011; Janta, 2011) uzun çalışma saatleri ve düşük ücret ödenmesine ek olarak; göçmen işçilerin kötü muamele, ırkçılık ve sürekli ayakta çalışmak gibi ağır iş yüklerine maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Öte yandan turizm endüstrisinde özellikle de konaklama işletmelerinde uzun çalışma saatleri sebebiyle göçmen işçiler çoğunlukla ya işyerlerinde ya da kendilerine tahsis edilen pansiyonlarda kalmaktadırlar. Böylelikle hem göçmen işçilerin çalışma saatleri belirli bir süreyle sınırlı kalmamakta hem de çalışma yaşamları ile özel yaşamları iç içe geçmektedir (Kwiatkowska, 2014).

Turizm endüstrisinde işletmeler maliyetlerini düşürmek için genellikle görece daha ucuz ve daha az nitelikli göçmen istihdamına yönelmektedirler. Bununla birlikte, kendi dillerinde iletişim kurabilen göçmenlere olan gereksinim ise endüstride görece daha nitelikli göçmen işçi istihdamına yol açabilmektedir. Örneğin geç kapitalistleşmiş ülkelerde yaşayan yerel halklar kimi zaman turizm endüstrisinde istihdamı uygun bir eğitime, tecrübeye ve yabancı dil bilgisine sahip olamayabilmektedirler. Dolayısıyla geç kapitalistleşmiş ülkelerde turizm endüstrisinde faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketler erken kapitalistleşmiş ülkelere veya büyük şehirlerden göç eden nitelik düzeyi daha yüksek işçileri daha yüksek ücretlerle de istihdam edebilmektedirler (Britton, 1996). Başka bir deyişle, yabancı sermaye sahiplerinin kendi ülke vatandaşlarıyla birlikte çalışma ve emek arzının kısıtlı olduğu işleri doldurma istekleri de sektörde nitelik düzeyi daha yüksek göçmen istihdamının nedenleri arasındadır (Janta, 2011).

Turizm endüstrisinde göçmen işçi istihdamının önemli nedenlerinden bir diğeri endüstrinin mevsimsel ve döngüsel yapısıdır. Zira endüstrideki talep dalgalanmalarına bağlı olarak göçmen işçilerin istihdamı kolaylıkla genişletilebilmekte veya daraltılabilmektedir (Joppe,

2012). Göçmenler turizm endüstrisinde yoğun mevsimde iş bulabilirlerken; sezon dışında emek gücüne olan talebin azalmasıyla birlikte işsiz kalmaktadırlar (Lordoğlu, 2009).

Diğer taraftan kimi zaman göçmen işçiler daha iyi koşullarda çalışabilecekleri işlere girmeyi beklerlerken de endüstride düşük ücretli işlerde çalışmaya razı olabilmektedirler (Janta vd. 2011). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) uluslararası otelcilik sektörüne ilişkin raporu otellerde çalışan göçmen işçilerin çoğunlukla göç etmiş oldukları ülkelerde başka sektörlere geçmeyi istediklerini göstermektedir (ILO, 2012). Sonuç olarak, göçmenlerin emek piyasasına dahiliyeti piyasa koşullarınca desteklenirken; göçmenler turizm endüstrisinde iş bulma olanağına erişmekte, sermaye sahipleri de güvencesiz çalıştırdıkları göçmen işçileri yerli işçilere nazaran daha düşük ücretlerle çalıştırarak (Lordoğlu, 2019) maliyetlerini düşürme amaçlarını gerçekleştirmektedirler.

2.2. Turizm Endüstrisinde Kadın İşçiler

Turizm endüstrisinde yapılan işler ağırlıklı olarak karşılama, yemek hazırlama, servis yapma ve temizlik gibi kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin bir uzantısı olarak kabul edildiğinden kadınlar emek gücünün istihdamında öncelikli tercih edilmektedirler. Dolayısıyla, turizm endüstrisi emek yoğun olduğu kadar 'kadın yoğun' bir ekonomik faaliyet alanı niteliği de taşımaktadır (Akoğlan, 1996: 17).

Dünya genelinde turizm endüstrisindeki emek gücünün %60 ile %70'ini kadınlar oluşturmakta ve kadınlar ağırlıklı olarak yiyecek hazırlama, çamaşırhane, kat hizmetleri ve müşteri hizmetleri gibi işlerde çalıştırılmak üzere istihdam edilmektedir (UNEP ve UNTWO, 2012: 39).

UNWTO'nun raporuna göre dünya genelinde turizm endüstrisinde konaklama ve yemek hizmetlerinde çalışanların %54'ü kadındır (UNWTO, 2019). Tablo 2, dünya genelinde konaklama ve yemek hizmetlerinde istihdam edilenlerin cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Tablo 2'den görüleceği üzere konaklama ve yemek hizmetlerinde çalışan kadın işçilerin oranının en düşük olduğu bölge %9 ile Ortadoğu'dur. Afrika'da ise kadın işçiler dünya ortalaması olan %54'ün üzerine çıkarak sektördeki istihdamın %69'unu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Dünya Genelinde Konaklama ve Yemek Hizmetlerinde Cinsiyete Göre İstihdam (2009-2018)

Bölge	Örnekleme Dahil Olan Ülke Sayısı	Toplam İşçi Sayısı (x 1.000)	Erkek İşçi Sayısı (x 1.000)	Kadın İşçi Sayısı (x 1.000)	Kadın İşçilerin Oranı (%)
Amerika	33	28.040	12.006	16.034	57
Afrika	37	6.602	1.721	4.881	69
Asya ve Pasifik	29	58.669	27.622	31.047	53
Avrupa	45	16.264	7.648	8.580	53
Ortadoğu	13	2.897	2.587	310	9
Dünya	157	112.500	51.633	60.867	54

Kaynak: ILOSTAT, 2018 verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Afrika’da kadın istihdam oranı küresel ortalamadan daha yüksek olmakla birlikte, birçok açıdan turizmde cinsiyetçi iş bölümüne dayalı küresel yapıyı yansıtmaktadır. Ayrıca Afrika’da turizm işletmelerinde üst yönetim pozisyonlarında erkeklerin hâkim olduğu görülürken; kadınlar genellikle ücretsiz olan görevleri desteklemeye mahkûm edilmektedirler. Benzer şekilde Avrupa’da turizm endüstrisinde çalışan kadın işçilerin oranı yüksek olmakla birlikte, turizm istihdamında görece iyi işlere, ücretlere ve pozisyonlara sahip değildirler. Örneğin İspanya’da turizm endüstrisinde yönetici ve yönetim düzeyinde istihdam büyük ölçüde erkeklerden oluşmaktadır. İspanya’da da kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinin devamlılığına hizmet eden müşteri hizmetleri, temizlik, resepsiyon masaları ve idari görevlerle bağlantılı işlerde ve daha çok yarı zamanlı olarak çalışmaktadırlar (UNWTO, 2019: 87, 90, 106). Dolayısıyla turizmde cinsiyete dayalı iş bölümünün varlığı mevcut cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirmektedir.

Diğer pek çok endüstride olduğu gibi turizm emek piyasalarında da ciddi bir ‘yatay’ ve ‘dikey’ cinsiyet ayrımı bulunmaktadır. Kadını ile erkeği birbirinden ayıran cinsiyetçiliğin ölçüsü yatay olarak iş türleriyle, dikey olarak ise terfi etme/yükselme olanaklarıyla

belirlenmektedir. Yatay cinsiyet ayrımı bağlamında turizm endüstrisinde kadınlar ve erkekler farklı işlerde yer almaktadırlar. Kadınlar daha çok temizlikçi, seyahat acentesi satış elemanı, garson veya oda hizmetçisi olarak istihdam edilmektedirler. Erkekler ise garson, sürücü ve barmen olarak çalışmaktadırlar. Turizm endüstrisinde dikey cinsiyet ayrımı bağlamında ise tipik bir ‘cinsiyet piramidi’ varlığını sürdürmektedir. Endüstride yönetici pozisyonundaki kilit işlerde genellikle erkekler istihdam edilirken; kadınlar çoğunlukla daha az vasıf gerektiren düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaktadır (Hemmati, 2000: 18).

UNWTO’nun raporuna göre dünya genelinde turizm endüstrisinde yönetici pozisyonunda bulunan kadınların oranı ortalama %23’tür (UNWTO, 2019). Tablo 3’ten görüleceği üzere turizmde yönetici pozisyonundaki kadınların oranının en yüksek olduğu bölge %33 ile Amerika, en düşük olduğu bölge ise %10 ile Asya ve Pasifik’tir. Bu veriler, dünya genelinde turizm endüstrisinde dikey cinsiyet ayrımının varlığını gözler önüne sermektedir.

Tablo 3. Dünya Genelinde Turizmde Yönetici Pozisyonundaki Kadınların Bölgelere Göre Oranı, 2019 (%)

Bölge	Yönetici Pozisyonundaki Kadınların Oranı (%)
Amerika	33
Afrika	16
Asya ve Pasifik	10
Avrupa	29
Ortadoğu	21
Ortalama	23

Kaynak: UNWTO, 2019:65.

Öte yandan, son yıllarda uluslararası göçmenler arasında bağımsız bir birey olarak göç eden kadınların oranındaki artışı ifade eden ‘göçün kadınlaması’ eğilimiyle de ilişkili olarak kadınların uluslararası göçmen işçiler içerisindeki payı yükselmiştir. Günümüzde dünya genelinde hem her iki göçmenden hem de her iki göçmen işçiden bir tanesi kadındır (UN Women, 2016).

Turizm endüstrisinde çalışan göçmen işçiler içerisinde önemli bir paya sahip olan kadınlar endüstride genellikle daha az nitelikli işlerde çalışmaktadır (Lever, 1987). Janta vd. (2011) çalışmalarında İngiltere’de turizm endüstrisinde çalışan Polonyalı göçmenlerin çoğunlukla kadınlardan ve gençlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu göçmenler de ağırlıklı olarak mutfak görevlisi, kat görevlisi ve garson olarak düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaktadırlar. Turizm endüstrisinde göçmenlerin çoğunlukla geçici, mevsimlik ve kayıt dışı işlerde istihdam edildikleri göz önüne alındığında; göçmenlik statüsü ile kadın olma sıfatının birleştiği göçmen kadınların endüstrideki istihdam piramidinin en altında yer aldığını söylemek mümkündür (Ekiz Gökmen, 2018: 146).

Göçmen kadınların turizm endüstrisinde yoğunlaşmalarına yol açan nedenlerden biri; yasa dışı statüsünde olmalarıdır. Turizm endüstrisinin cinsiyetçi ve ırkçı (Salaff ve Greve, 2006) emek piyasalarında göçmen kadınlara krupiyelik (Scott, 1995), ‘seks işçiliği’ (Psimmenos, 2000), gece kulübü dansçılığı ve garsonluktur (Anthias, 2000) gibi ‘kadınsı’ işler dışında çalışmaları için sunulan imkanlar oldukça sınırlıdır (Lazaridis, 2000). Turizm emek piyasalarının kadınlara sunduğu bu işler kadınların hem bedensel hem de ruhsal olarak sömürülmelerini yeniden üreten sosyal süreçlere yol açmaktadır (Psimmenos, 2000).

Turizm endüstrisinde çalışan kadınların oranı yüksek olmakla birlikte, endüstride ücret eşitsizliği de varlığını korumaktadır. Erkeklerle aynı vasıflara sahip olan ve aynı sürede çalışan kadınlar genellikle erkeklerden daha düşük ücret almaktadırlar. UNWTO’nun 2011 yılında yayımlanan raporu, dünya genelinde turizm endüstrisinde emek gücünün büyük bir kısmını oluşturmasına karşın kadınların erkek çalışanlardan %10 ile %15 oranında daha düşük ücret aldığını göstermektedir (UNWTO, 2011).

Barret ve McIntosh’un (1980) ileri sürdükleri gibi, yetenek ve becerilerine daha az değer biçilmesi nedeniyle kadınlar emek piyasasına çok farklı koşullarda dahil olmaktadır. Bu nedenle turizm endüstrisi ve ilgili alt sektör örneklerinde çokça görüleceği üzere kadınlar genellikle sosyo-ekonomik gelişimleri için sınırlı olanaklar sunan düşük ücretli gettolara terk edilmektedir (bkz. Chin, 2008). Küçük ölçekli turizm işletmeleri kadınlara sosyal gelişim ve ekonomik bağımsızlık için fırsatlar sunmakla birlikte; erkeklerin egemen oldukları geleneksel sektörler (Scott, 1995), emek piyasasında kültürel olarak onaylanmış dışlanma biçimleri (Tucker, 2003) ve emek türlerine ilişkin cinsiyetçi algılar kadınlar için turizm emek

piyasasında mevcut pozisyonların kapsamını kısıtlamaktadır (Sinclair, 1991; Timmo, 1993). Bu koşullar kriz sonrası dönemlerde daha da kötüleşebilmektedir. Örneğin Endonezya'da 2000 yılındaki ayaklanmadan sonra halihazırda erkek egemen turizm emek piyasasında ilk olarak işten çıkarılanlar belirli etnik gruplara dahil olan kadın işçiler olmuştur (Fallon, 2008). Benzer şekilde İrlanda'da sezonluk işlerde çalışan kadın işçilerin sayısı erkeklerden daha yüksektir (Breathnach vd., 1994).

Öte yandan turizm endüstrisinde sıklıkla kadın işçilerin özellikle otel temizlik personellerinin ve uçuş görevlilerinin cinselleştirilmiş bedenleri metalaştırılmakta ve yaptıkları işlere basitçe 'iyi hizmet'in ölçütlerine göre değer biçilmektedir. Garson, oda servisi görevlisi, hostes veya rehberin davranışlarına ve fiziksel niteliklerine üstlendikleri bedensel çalışma kadar önem verilmektedir (Britton, 1991: 459).

2.3. Turizm Endüstrisinde Çocuk İşçiler

ILO (2017) dünya genelinde çoğunluğu Asya-Pasifik bölgesi ve Sahra-Altı Afrika'da olmak üzere 5 ile 17 yaş arası 152 milyon çocuk işçinin³ bulunduğunu belirtmektedir. Ağırlıklı olarak yoksul ülkelerde yoğunlaşmış olmakla birlikte, çocuk işçiliği erken kapitalistleşmiş ülkelerde de görülmektedir. ILO (1999), Orta ve Doğu Avrupa'da piyasa ekonomisine geçişle birlikte çocuk işçiliğinin yeniden ortaya çıktığının altını çizmektedir.

Tablo 4, dünya genelinde çocuk işçiliğinin iktisadi faaliyet alanlarına göre dağılımını göstermektedir. ILO'nun (2017) çocuk işçiliğine ilişkin hazırlanan raporuna göre çocuk işçiliğinin dünya genelinde %70.9 oranıyla tarımsal üretimde yoğunlaştığı görülmektedir. Tarımsal üretimden sonra çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu alan hizmetler sektörüdür. Sanayi sektöründe çocuk işçiliği oranı %11.9 iken; turizmin de dâhil olduğu hizmetler sektöründe bu oran %17.2'dir.

³ Çocuk işçiliğinin tanımına ilişkin evrensel bir mutabakat yoktur. Bununla birlikte ILO çocuk işçiliğini; çocukları potansiyellerinden, çocukluklarından ve onurlarından yoksun bırakan, zihinsel ve fiziksel gelişimlerine zarar veren çalışma biçimi şeklinde tanımlamaktadır (ILO, 2009: 1).

Tablo 4. Dünya Geneline Çocuk İşçiliğinin İktisadi Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı (2016)

İktisadi Faaliyet Alanı	Çocuk İşçilik Oranı (%)
Tarım Sektörü	70.9
Hizmetler Sektörü	17.2
Sanayi Sektörü	11.9

Kaynak: ILO'nun (2017) Global Estimates of Child Labour, Results and Trends 2012-2016 verilerinin ışığında hazırlanmıştır.

Çocuk işçiliği denildiğinde genellikle akla ilk olarak fabrikalarda, madenlerde veya sokaklarda kayıt dışı işlerde kötü şartlar altında çalıştırılan çocuklar gelmektedir. Oysa bunlar çocukların 'görünür' çalışma biçimleridir. Medyanın ve politika yapıcıların bu tür çalışma biçimlerine odaklanması ise turizm endüstrisinde örneğin otellerde oda temizliği yapan çocuklar örneğinde olduğu gibi görünmeyen çalışma biçimlerinin varlığını gizlemektedir (Bliss, 2006: 3).

Turizm endüstrisi çocuk işçiliğinin en fazla yoğunlaştığı alanlardan bir tanesidir. Turizm endüstrisinde çocuklar konaklama, yiyecek-içecek, etkinlik, gezi, tur işletmeciliği ve taşımacılığı, hediyelik eşya üretimi ve satışı gibi farklı alanlarda çalışmaktadırlar (Plüss, 1999: 27). Endüstride çocuk işçiliği Filipinler, Hindistan, Çin, Vietnam, Endonezya ve Brezilya gibi dünyanın popüler turizm merkezlerinde çok daha yaygındır (Maplecroft, 2012). Dünya genelinde turizm endüstrisinde çalışan 18 yaşın altındaki çocuk sayısının 13 ile 19 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı kayıtlı turizm emek piyasasının yaklaşık olarak %15'ine tekabül etmektedir (Black, 1995). Black (1995) turizm endüstrisinde çalışan çocuk sayısının tahmin edilen rakamın çok daha üzerinde olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü kayıt dışı sektörde 'görünmeyen' işlerde çalışan çocuklar, yapılan hesaplamaların dışında kalmaktadır. Diğer taraftan, tarlalarda ve tuğla yapımı gibi kayıt dışı alanlarda çalışan çocuk işçilerin varlığı da dolaylı olarak turizmde kayıtlı sektörlere yaramaktadır (Bliss, 2006: 7).

Plüss (1999)'e göre dünya genelinde çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasının nedenleri yoksulluk, yanlış eğitim politikaları ve küreselleşmenin artan baskısıdır (Plüss, 1999: 7). Diğer taraftan

Ortadoğu ülkelerinde yaşanan savaş ve çatışma ortamı sonucunda ortaya çıkan zorunlu göçten en çok etkilenenler yine çocuklar olmaktadır. Bunun en temel nedeni ise göç edilen ülkelerde ekonomik ve sosyal imkânların yokluğudur. Eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan göçmen çocuklar ise ailelerine destek olmak amacıyla turizmin de dahil olduğu kayıt dışı sektörlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar (DİSK/Genel-İş; 2017:6).

Bliss (2006) turizm endüstrisindeki işletmelerin çocukların haklarının daha az farkında olmaları, emir almaya ve monoton işler yapmaya daha elverişli olarak görülmeleri ve işe gelme ihtimallerinin daha düşük olması gibi nedenlerle işletmelerin çocuk işçi çalıştırmak istediklerini belirtmektedir (Bliss, 2006: 9).

Turizm endüstrisinde çocukların ‘seks turizmi’ adı altında cinsel olarak istismarı ise sömürünün bir başka biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Çocuk seks turizmi’, çocuklarla cinsel eylemlerde bulunmak üzere kendi ülkelerinden genellikle yoksul ülkelere seyahat eden kişiler tarafından çocukların ticari amaçla cinsel sömürüsü (Fraley, 2005: 449) olarak tanımlanmaktadır. Lim (1998), ‘sıradan’ turistlerin de kendi ülkeleri dışındayken duruma bağlı olarak çocuk istismarcıları olabileceklerini ve turizm endüstrisinin turistlerle ilintili seks ticaretinde rol oynadığını ileri sürmektedir. Örneğin seyahat şirketleri belirli tatil yerlerinin ‘gece hayatını’ cazibe merkezleri olarak veya yoksul ülkelerdeki belirli kadın ve çocuk stereotiplerini öne çıkararak bu akışı sürdürmeye yardımcı olmaktadır (Lim, 1998: 183, 185). Dolayısıyla ‘çocuk seks turizmi’ pedofiller tarafından veya pedofiller için organize edilen bir çocuk fuhuşu biçimi olarak görünse de; aslında turizm endüstrisi tarafından yeniden üretilmekte ve yaygınlaşmaktadır (O’Connor Davidson, 2004: 34).

Şüphesiz uluslararası ‘çocuk seks turizmi’ uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak küreselleşme bağlamında yoksulluğun yaygınlaşmasından; tüketimin, internete erişimin ve seyahat olanaklarının artmasından; zayıf yasalar ve ırkçı fantezilerden beslenerek son birkaç on yılda önemli ölçüde artmıştır (Seabrook, 2000; Fraley, 2005; Jullien, 2003; O’Connor Davidson, 2004). ‘Çocuk seks turizmi’ne dâhil olan çocukların sayısını tam olarak tespit etmek oldukça güçtür. Bununla birlikte, çocuk seks turizmi kurbanlarının, her yıl küresel seks ticaretine dâhil olan bir milyondan fazla çocuğun büyük bir kısmını oluşturduğuna dair şüphe yoktur (Jackson, 2005: 35). Dürüst Seyahat adlı oluşumun 2018 yılında yayınladığı rapor, İsveçli erkeklerin Tayland’da para karşılığında küçük yaşta kız ve erkek çocuklarını istismar

etiklerini ortaya koymaktadır (Evrensel, 2018). Çocukların ticari amaçlı cinsel sömürüsü yalnızca Asya ile sınırlı değildir. Uluslararası seks turizminin diğer belirleyicileri arasında çok sayıda Afrika ülkesi vardır. Latin Amerika’da da çocuk fuhuşunun arttığına dair kanıtlar bulunmaktadır (ILO, 1996).

‘Çocuk seks turizmi’ konusunda baskın söylem, hem ahlaki hem de pratik amaçlar için, ‘çocuk seks turizmi’ ile ‘seks turizmi’ ve ‘turizm’ arasında açık bir sınır olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca bu anlayış; üçünü de küresel politik ve ekonomik eşitsizlik temellerinden soyutlamaktadır (O’Conner Davidson, 2004: 32). Örneğin diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde olduğu gibi Tayland’da ‘fuhuşun resmi bir egemenlik mekanizması olduğu’ iktisadi sömürgecilik ve militarizasyon dönemi, seks turizminin gelişiminde önemli bir aşama olmuştur (Hall, 1994: 151). Ancak seks turizmi her zaman veya sadece yabancı askeri personele hizmet veren büyük ölçekli ve yüksek oranda metalaşmış seks endüstrilerini içermemektedir. Gambia ve Küba gibi seks endüstrilerinin bulunmadığı ülkelerde seks turizmi ortaya çıkmıştır (Fernandez, 1999). Genel olarak, cinsel ‘Disneyland’lar uluslararası borçlar, küresel emtia piyasalarındaki fiyat dalgalanmaları, kalkınma politikaları ve fuhuşun yanı sıra ülkeler tarafından kabul edilen yasalar ve sosyal politikalar arasındaki karmaşık bir dizi ağın ürünüdür (Chant ve McIlwaine, 1995). Disneyland’ı anlamak aynı zamanda seyahat, cinsiyet ve ırk arasındaki bağlantıları düşünmeyi ve daha genel olarak turizmde nelerin tüketildiğini ele almamızı gerektirmektedir (O’Connell Davidson, 2004: 40).

Sonuç ve Değerlendirme

Turizm endüstrisinde sağlanan hizmetler de, küresel turizm meta zinciri içinde farklı noktalarda bulunan birçok işletmeden birinde veya hizmetin sunulduğu bölgede, uzak pazarlar yani turistler için artı değere el konulması yoluyla üretilmektedir. Başka bir deyişle, herhangi bir kapitalist üretim biçiminde olduğu gibi, turizm gibi hizmet sağlayan işletmelerde de sömürü ilişkileri hüküm sürmektedir (Bianchi, 2011: 35). Bu anlayış ne determinizme işaret etmekte ne de kapitalist turizm endüstrisinin düzenlenişi ve gelişimini analiz ederken etnik köken, cinsiyet ve yaş gibi iktisadi olmayan faktörlerin göz ardı edilmesi gerektiğini ima etmektedir.

Turizm endüstrisinde istihdamın ağırlıklı olarak geçici ya da kısa süreli olması, yapılan işlerin görece daha az vasıf gerektirmesi, ücretlerin, sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi kapsama oranının düşük olması, endüstride sermaye birikimi açısından özellikle göçmen, kadın ve çocuk emeğinin kullanımının artmasına ve yagınlaşmasına yol açmaktadır.

Tarihsel olarak kapitalist birikim açısından turizm endüstrisinde göçmen işçi istihdamının üstlendiği çeşitli ekonomik, politik ve sosyal işlevleri vardır. Bunlar korumasız, ‘uysal’ ve esnek bir emek gücü kaynağı sağlamak, ücretleri ve emeğin yeniden üretim maliyetini düşürmek, yerli emek gücü üzerinde baskı kurmaktır (Castles ve Kosack, 1972). Emek yoğun bir çalışma alanı olan turizm endüstrisinde faaliyette bulunan işletmeler ucuz göçmen emeğini fiyat avantajı kazanmanın en önemli yollarından biri olarak görmektedirler. Özellikle dış rekabetin emek gücü maliyetlerini düşürme eğilimi turizm endüstrisinde daha yüksek olduğu için, diğer sektörlerde çalışan göçmenlere kıyasla turizm endüstrisinde çalışan göçmen işçiler daha düşük ücret almaktadırlar (Lordoğlu, 2009: 12). Bu bağlamda emek sömürsünün en fazla yaşandığı endüstrilerden birisi olan turizmde çalışan göçmenlerin emek piyasasında karşılaştıkları sorunların azaltılması amacıyla atılacak adımlar eşitlik ve adalet üzerine kurulmalıdır. İnsana yaraşır çalışma koşullarının sağlanması açısından çalışma izni olmayan göçmenlerin izinli konuma geçmeleri için gerekli adımların atılması hususunda oluşturulacak olan toplumsal basınç büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan turizm endüstrisinde yapılan işlerin büyük bir kısmının ‘kadınsı’ olarak görülmesi ve karşılama, servis yapma, yemek pişirme, temizlik gibi ev işlerinin bir uzantısı olarak kabul edilmesi nedeniyle emek gücünün kadın olması tercih edilmektedir. Dolayısıyla turizm endüstrisi aynı zamanda ‘kadınsılaşmış’, güvencesiz ve düşük ücretli bir endüstri olarak karakterize edilmektedir. Turizm endüstrisinde kadın emeği konusunda yapılan birçok çalışma, kadınların iyi ücretli, tam zamanlı ve daha çok nitelik gerektiren işlere ulaşmalarının sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca endüstride kadının eşitsiz toplumsal cinsiyet rolünden hareketle erkekleri çalışır vaziyette tutup, kadınları işten çıkarma eğilimi de oldukça yaygındır. Marksist perspektiften bakıldığında bu durum kadınların emek gücü içinde ‘turizm endüstrisinin yedek ordusu’ tanımlamasına denk düşmektedir. Bu bağlamda turizm endüstrisinde kadın emeğini toplumsal cinsiyet bağlamında ve feminist bakış açısıyla ele alan daha fazla sayıda çalışmaya ihtiyaç vardır.

Dünya genelinde turizm endüstrisi çocuk işçiliğinin de en yaygın görüldüğü alanlardan bir tanesidir. Çocuk işçiliği son yıllarda nicel olarak bir azalma göstermekle birlikte hala dünya genelinde ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Çocuk işçiliğine ve istismarına karşı hazırlanan uluslararası sözleşmeler ve dünyanın pek çok yerinde yürütülen programlar sorunun çözümünde çok etkili araçlar olarak görülmemektedir. Turizm endüstrisinde, kayıt dışı alanlarda sömürülen çocuk sayısının bilinmediği göz önüne alındığında, kayıt altına alınabilmiş olan çocuk işçi sayısı dahi şimdiye kadar alınan önlemlerin yetersiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca yoksulluk, eğitim hakkından yararlanamama ile dünya genelinde çocuk işçiliğini yaygınlaştıran ve meşrulaştıran politikaların varlığı, turizm endüstrisinde çocuk emeğinin sömürü döngüsünü beslemektedir. Çalışma yaşamında esnekliğin ve güvencesizliğin gün geçtikçe daha fazla yoğunlaştığı günümüzde çocuk işçiliği sorununun kalıcı çözümü için de emekten yana programlara ihtiyaç olduğu açıktır.

Diğer taraftan ‘seks turizmi’ ile ‘çocuk seks turizmi’nin birbirine nasıl bağlı olduğunu ve genel olarak her ikisinin de turizmle olan bağına görmek gerekmektedir. Bunlar arasındaki bağlantı kabul edildiğinde, ‘çocuk seks turizmi’ne karşı mevcut politikaların ve kampanyaların varsayılan etkilerinin ne kadar sınırlı ve belirsiz olduğu da ortaya çıkacaktır (O’Connell Davidson, 2004: 37). ‘Çocuk seks turizmi’ne karşı yürütülen kampanyalar küçük çocuklarla seks yapmak için seyahat eden ‘sapkın’ bir turist azınlığına odaklandıklarından, turizm endüstrisini sorgulamaktan uzaktırlar. Ayrıca tek başına ‘çocuk seks turizmine hayır’ demek, daha genel olarak turizm endüstrisindeki çocuk işçiliği sömürüsünün perdelenmesine yol açabilir. Cinsel sömürü, çocukların turizm ekonomisinde istihdam edilmeleriyle ilintili tek tehlike değildir ancak dikkatlerin odaklandığı tek yer olarak görünmektedir (Black, 1995: 9). Öte yandan seks turizminde ana sorun olarak yalnızca çocuk fuhuşuna yapılan vurgu, turizm endüstrisindeki diğer fuhuş biçimlerinin sessizce varlığını sürdürmesine hizmet edebilir (Kempadoo, 1999: 292). Sorunun daha iyi ve daha güçlü yasalarla çözülebileceği anlayışı, dikkatleri hem seks ticaretinden hem de diğer sektörlerde çocukların, kadınların ve erkeklerin sömürülmesini destekleyen yapısal eşitsizliklerden saptırmaktadır (O’Connell Davidson, 2004: 43). Dolayısıyla ‘çocuk seks turizmi’ne yönelik politik, ekonomik ve sosyal temellerinden ayrıştırılmamış çalışmaların yapılması ve politika önerilerinin de bu doğrultuda belirlenmesi oldukça önemlidir.

Günümüzde turizmde emek piyasaları giderek daha fazla küreselleşip daha kozmopolit hale gelirken; sınıf, etnik köken, milliyet ve cinsiyet bağlamında giderek daha fazla ayrışma sergilemektedir. Mesleki pluralizmin (occupational pluralism) ve kayıt dışı istihdamın yaygınlığı karmaşık ve değişken sınıf biçimlerini yeniden üretmeye devam etmektedir (Crick, 1994; Bianchi ve Santana Talavera, 2004). Bununla birlikte bu gibi öznellikler sermayenin emek gücüyle olan ilişkisinin de her zaman belirleyicisi olmuştur. Küresel turizm endüstrisinde çalışan göçmen, kadın ve çocuk işçilerin farklı boyutlarda sömürülmesi sınıf meselesinden başka bir şey değildir.

Son olarak 2020 yılının başında Çin’de başlayıp dünyaya yayılan ölümcül COVID19 virüsü salgını başta havayolu şirketleri olmak üzere turizm ve ilintili diğer sektörler üzerindeki etkisini göstermeye başlamıştır. Salgının kontrol altına alınamaması durumunda turizm endüstrisinde iflasların başlaması çok olasıdır. Virüs nedeniyle şu ana kadar dünya genelinde çok sayıda toplantı, uluslararası ve ulusal etkinliğe ek olarak otellere yapılan rezervasyonlar iptal edilmiş, pek çok havayolu şirketi uçuşlarını durdurmuş, birçok ülke uluslararası uçuşları yasaklamıştır. Endüstride faaliyet gösteren bazı şirketler ekonomik kayıplarını giderme gerekçesi altında çalışanlarını ücretsiz izne çıkararak, bazıları ise işten çıkarmalarla salgının etkilerini işçilere fatura etmeye başlamıştır. Örneğin Çin’li havayolu şirketi Hong Kong Airlines corona virüs salgınının şirketin mali sıkıntılarını artıracığını belirterek 400 işçiyi işten çıkaracağını belirtmiştir (Reuters, 07.02.2020). Benzer şekilde Türkiye’de hava ikram firmalarından THY Do&Co salgın tehdidi nedeniyle yaşanan yolcu sayısındaki düşüşü gerekçe göstererek ücretsiz izne çıkmayı kabul etmeyen 700 işçiyi işten çıkarmıştır (İlerihaber, 13.03.2020). Bu bağlamda salgının turizm endüstrisindeki istihdamı, emek süreçlerini ve çalışma ilişkilerini ne şekilde dönüştüreceği ve turizm işçilerinin bu süreçte nasıl bir mücadele geliştirecekleri muhtemelen yakın gelecekte alan yazındaki çalışmaların temel sorularından olacaktır.

Kaynaklar

- Aitken, Carmen and Hall, Michael (2000). "Migrant and Foreign Skills and Their Relevance to the Tourism Industry". *Tourism Geographies*, 2 (1), 66-86.
- Akoğlan, Meryem (1996). "Konaklama Endüstrisinde Kadının Konumu". *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7 (3-4), 16-23.
- Aksoy, Nurgül (2006). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün Rolü*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Anderson, Perry (2007). "Jottings on the Conjuncture". *New Left Review*, 48, 5-37.
- Anderson, Patricia and Witter, Michael (1994). "Crisis, Adjustment and Social Change: A Case Study of Jamaica", In E. Le Franc (Ed.) *Consequences of Structural Adjustment: A Review of the Jamaican Experience*, Kingston: Canoe Press, 1-55.
- Anthias, Floya (2000). "Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe", Anthias, F. and Lazaridis, G.(Ed.) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford, UK: Berg Oxford International Publishers, 15-47.
- Arrowsmith, James (2005). "British Airways' Heathrow flights grounded by dispute at Gate Gourmet". *European Industrial Relations Observatory*, <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2005/09/feature/uk0509106f.htm>, (Erişim Tarihi 08.01.2019).
- Aykaç, Aslıhan (2009). *Yeni İşler, Yeni İşçiler: Turizm Sektöründe Emek*. İstanbul: İletişim Yatıncılık.
- Baum, Tom (2006). 'Reflections on the Nature of Skills in the Experience Economy: Challenging Traditional Skills Modes in Hospitality'. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 13(2), 124–35.
- Baum, Thomas (2013). "International Perspectives on Women and Work in Hotels, Catering and Tourism". Working Paper No. 1/2013; International Labour Organisation: Geneva, Switzerland, pp. 1–77.
- Bennett, Simon (2003). "Flight Crew Stress And Fatigue in Low-Cost Commercial Operations: An Appraisal". *International Journal of Risk Assessment and Management*, 4(2/3), 203- 207.

- Bianchi, V. Roul and Santana Talavera, Agustin (2004). "Between the Land and the Sea: Exploring the Social Organisation of Tourism Development in a Gran Canaria Fishing Village". In J. Boissevain and T. Selwyn (Eds) *Contesting the Foreshore: Tourism, Society and Politics on the Coast*. Amsterdam University Press: Mares, 83-108.
- Bianchi, V. Roul (2009). "The 'Critical Turn' in Tourism Studies: a Radical Critique". *Tourism Geographies*, 11(4), 484-504.
- Bianchi, V. Roul (2011). "Tourism, Capitalism and Marxist Political Economy". J. Mosedale (ed) *Political Economy of Tourism: A Critical Perspective*. London and New York: Routledge, pp.17-37.
- Bianchi, V. Roul. (2014). 'Towards a Political Economy of Global Tourism Revisited'. Sharpley, Richard and Telfer, David J. (eds.) *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Channel View Publications, pp. 287-331.
- Black, Maggie (1995). *In the Twilight Zone: Child Workers in the Hotel, Tourism and Catering Industry*. Geneva: ILO.
- Bliss, Susan (2006). Child Labor in Tourism Industry in Developing Countries, a paper presented in: Social Educators', Association of Australia Biennial National Conference, Brisbane, January 12, 2006.
- Blyton, Paul; Martinez, Miguel; McGurk, John and Turnbull, Peter (1998). *Contesting Globalisation: Airline Restructuring, Labour Flexibility and Trade Union Strategies*. London: International Transport Workers' Federation.
- Breathnach, Proinnsias; Marion, Henry; Drea, Sarah and O'Flaherty, Mary (1994). "Gender in Irish Tourism Employment," in V. Kinnaird and D. Hall (yh) *Tourism: A Gender Analysis*, London: John Wiley & Sons.
- Britton, G. Stephen (1991). "Tourism, Capital And Place: Towards A Critical Geography of Tourism". *Environment and Planning: Society and Space*, 9, 451-478.
- Britton, G. Stephen (1996). "Tourism, Dependency and Development: A Mode of Analysis". Y. Apostolopoulos, S. Leivadi, & A. Yiannakis (Eds) *The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations*, New York: Routledge, pp. 155-173.
- Callinicos, Alex (1989). *Against Post-Modernism: A Marxist Critique*. Cambridge: Polity.
- Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell

- Castels, Stephen and Kosack, Godula (1972). “The Function of Labour Immigration in Western European Capitalism”. *New Left Review*, I (73), 3-21.
- Chant, Sylvia and McIlwaine, Cathy (1995). *Women of a Lesser Cost: Female Labour, Foreign Exchange and Philippine Development*. London: Pluto.
- Chin, Christine (2008). *Cruising in the Global Economy: Profits, Pleasure, and Work at Sea*. Ashgate Publishing Limited, Aldershot, UK.
- Church, Andrew and Frost, Martin (2004). “Tourism, The Global City and The Labour Market in London”. *Tourism Geographies*, 6(2), 208-228.
- Colás, Alejandro (2002). “The Class Politics of Globalisation”. M. Rupert and H. Smith (Eds.) *Historical Materialism and Globalization*. London and New York: Routledge, 191-209.
- Davis, Diane (1978). “Development and The Tourist Industry in Third World Countries”. *Society and Leisure*, 1(2), 301–322.
- DİSK/Genel-İş, (2017) Türkiye’de Çocuk İşçi Olmak, <http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/14918.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.03.2020).
- Duncan, Tara; Scott, David; Baum, Tom (2013). “The Mobilities of Hospitality Work: An Exploration of Issues and Debates”. *Annals of Tourism Research*, 41, 1–19.
- ECPAT International (2008). *Combating Child Sex Tourism. Bangkok: End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes (ECPAT)*.
- Ekiz Gökmen, Çisnel (2018). “Turizm Sektöründe Göçmen Emegi: Niteelikli emek Mi? Ucuz Emek Mi?”, *Çalışma ve Toplum*, 1, 139-166.
- Endo, Kumi (2006). “Foreign Direct Investment İn Tourism – Flows And Volumes”. *Tourism Management* 27, 600–614.
- Erköse, Hüseyin (2019). “Basit Denetim Yeniden: Türkiye’de Tatil Köylerinde Emek Denetimi”. *Çalışma ve Toplum*, 2, 1069-1092.
- Evrensel Gazetesi, (2018). ‘Tatil Cenneti’ Tayland’da Çocukların Cinsel Sömürüsü, 03.11.2018, <https://www.evrensel.net/haber/365090/tatil-cenneti-taylandda-cocuklarin-cinsel-somurusu>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

- Fallon, Fleur (2008). "Sustainability and Security: Lombok Hotels' Link with Local Communities". Connell, J. and Rugendyke, B., (Ed.), *Tourism at the Grassroots*, London: Routledge, 164–178.
- Fernandez, Nadine (1999). "Back to the Future? Women, Race and Tourism in Cuba", K. Kempadoo (Ed.) , *Sun, Sex, and Gold: Tourism and Sex Work in the Caribbean*, Oxford: Rowman and Littlefield, 87-88.
- Fraleley, Amy (2005). "Child Sex Tourism Legislation Under the PROTECT Act: Does It Really Protect?", *St. John's Law Review*, 79(2), 445-484.
- Gibson, Chris (2009). "Geographies of Tourism: Critical Research on Capitalism and Local Livelihoods". *Progress in Human Geography*, 33(4), 527–534.
- Gorz, Andre (1982). *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*. London and Sydney: Pluto Press.
- Guerrier, Yvonne and Adib, Amel (2003). "Work at Leisure and Leisure at Work: A Study of the Emotianl Labour of Tour Reps". *Human Relations*, 56 (11), 1399-1417.
- Hall, C.Michael (1994). "Nature and Implications of Sex Tourism in South-East Asia". V. Kinnaird and D. Hall (Eds) *Tourism: A Gender Analysis*, Chichester: John Wiley, pp.142-163.
- Harris, Nigel (1996). *The New Untouchables: Immigration and the New World Worker*. Harmondsworth: Penguin.
- Harrison, David (2001). "Tourism and Less Developed Countries: Key Issues". D. Harrison (Ed) *Tourism and the Less Developed Countries: Issues and Case Studies*. Wallingford: CAB International, pp. 23-46.
- Harvey, David (1999). *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hemmati, Minu (2000). "Women's Employment and Participation in Tourism". *Sustainable Travel & Tourism*, (5) 1: 17-21.
- Hickman, Leo (2007). *The Final Call: In Search of the True Cost of our Holidays*. London: Eden Project Books.

- Ioannides, Dimitri and Debbage, Keith (1998). “Neo-Fordism and Flexible Specialization in the Travel Industry: Dissecting the Polyglot”. D. Ioannides and K. G. Debbage (Eds.) The Economic Geography of the Tourist Industry. London: Routledge, pp. 99-122
- ILO (1996). Child Labor Targeting the Intolerable. Geneva (ILO).
- ILO (2000). The Worst Forms of Child Labor, Convention 1999.
- ILO (2001). Human Resources Development, Employment and Globalization in the Hotel, Catering and Tourism Sector. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2009) Defining Child Labour: A Review of the Definitions of Child Labour in Policy Research, Working Paper, Geneva, file:///C:/Users/Zelal%20Beyaz/Downloads/Defining_Child_Labour_En.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2020).
- ILO (2010). Developments and Challenges in the Hospitality and Tourism Sector. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2012). Migrant Workers in the International Hotel Industry, International Migration Paper No. 112, Geneva, http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/2012/112B09_59_engl.pdf, (Erişim Tarihi: 14.02.2020).
- ILO (2015). Global Estimates on Migrant Workers Results and Methodology Special Focus on Migrant Domestic Workers, Geneva, http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/publication/wcms_436343.pdf, (Erişim Tarihi: 15.02.2020).
- ILO (2017), Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016, Geneva, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf, Erişim Tarihi: 06.03.2020.
- ILO (2018), Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology. 2nd ed. International Labour Office – Geneva, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_652001.pdf, (Erişim Tarihi: 15.02.2020).
- ILO (2018), Total Employed by Sex, Geneva, <http://ilostat.ilo.org>, (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

- İlerihaber, (2020), Koronavirüsün Faturası İşçiye Kesildi!, 14 Mart 2020, <https://ilerihaber.org/icerik/koronavirusun-faturasi-isciye-kesildi-110552.html>, (Erişim Tarihi: 15.03.2020).
- Jackson, Bill (2005). Children's Rights World Congress, UN Chronicle 35.
- Janta, Hania (2011). "Polish Migrant Workers in the UK Hospitality Industry: Profiles, Work Experience and Methods for Accessing Employment", International Journal of Contemporary Hospitality Management, 23 (6), 803-819.
- Janta, Hania; Ladkin, Adele; Brown, Lorraine; Lugosi, Peter (2011). "Employment Experiences of Polish Migrant Workers in the UK Hospitality Sector", Tourism Management, 32 (5), 1006-1019.
- Joppe, Marion (2012). "Migrant Workers: Challenges and Opportunities in Addressing Tourism Labour Shortages", Tourism Management, 33, 662-671.
- Jullien, Karene (2003). "The Recent International Efforts to End Commercial Sexual Exploitation of Children", Denver Journal of International Law and Policy, 31 (4), 579-584.
- Karçal, Fırat (2019). "Bir Mücadele Pratiği Olarak Sosyal Hizmet Uzmanlarının Örgütlenme Deneyimleri: İstanbul ili Kapsamında Bir Analiz". Toplum ve Sosyal Hizmet, 30 (3), 909-935.
- Kempadoo, Kamala (1999). *Sun, Sex, and Gold: Tourism and Sex Work in the Caribbean*, Oxford: Rowman & Littlefield.
- Kent, Noel (1977). "A New Kind of Sugar". B. R. Finney, & K. A. Watson (Eds.). A new kind of sugar: Tourism in the Pacific. Honolulu: East-West Center, pp. 169-198.
- Kousis, Maria (1989). "Tourism and the Family in a Rural Cretan Community". Annals of Tourism Research, 16(3), 318-32.
- Kwiatkowska, Agnieszka (2014). Migrant Workers in Tourism Employment, UK, <http://www.travelconference.co.uk/commentries.php?paper=277#.WW4OcBXyjcc>, (Erişim Tarihi: 22.02.2020).
- Laffey, Mark and Dean, Kathryn (2002). "A Flexible Marxism for Flexible Times: Globalization and Historical Materialism". M. Rupert and H. Smith (Eds.). Historical Materialism and Globalization. London: Routledge, pp. 90-109.

- Latimer, Hugh (1985). “Developing-Island Economies: Tourism vs Agriculture”. *Tourism Management*, 6, 32-42.
- Lazaridis, Gabriella (2000). “Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression”, Anthias, F. and Lazaridis, G. (Ed.) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford, UK: Berg Oxford International Publishers, pp. 49-79.
- Lee, Donna; Hampton, Mark and Jeyacheya, Julia (2015). “The Political Economy of Precarious Work in the Tourism Industry in Small Island Developing States”. *Review of International Political Economy*, 22 (1), 194-223.
- Lea, John (1989). *Tourism development in the Third World*. London: Routledge.
- Lever, Alison (1987). “Spanish Tourism Migrants: The Case of Lloret de Mar”. *Annals of Tourism Research*, 14 (4), 449-470.
- Lim, Lin Lean (1998). *The Sex Sector: The Economic and Social Bases of Prostitution in Southeast Asia*, Geneva: International Labour Office.
- Lordoğlu, Kuvvet (2009). Türkiye’de Turizmde Çalışan Göçmenler ve İşgücü Piyasasında Oluşan Yeni Sorunlar, http://mimoza.marmara.edu.tr/~klordoglu/yazilar/Anvers_Kongre_metni1.pdf, (Erişim Tarihi: 22.02.2020).
- Liquor, Hospitality & Miscellaneous Union (2003). Long Hotel Dispute in Indonesia Comes to an End. Press Release, March 23, 2003, http://www.lhmu.org.au/lhmu/news/2003/1048872302_32503.html , (Erişim Tarihi: 19.12.2019).
- Madsen Camacho, Michelle (1996). “Dissenting Workers and Social Control: A Case Study of the Hotel Industry in Huatulco, Oaxaca”. *Human Organization*, 55(1), 33-40.
- Maplecroft (2012). Conflict and Economic Downturn Cause Global Increase in Reported Child Labour Violations-%40 of Countries Now Rated ‘Extreme Risk’, <https://www.maplecroft.com/risk-indices/child-labour-index/>, (Erişim Tarihi: 06.03.2020).
- Marx, Karl (1986). *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, Çev: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

- Munt, Ian (1994). "Eco Tourism or Ego Tourism", *Race & Class*, 36 (1): 48-60.
- Narotzky, Susana (1997). *New Directions in Economic Anthropology*. London: Pluto.
- Nash, June (1984). "Global Integration and Subsistence Insecurity". *American Anthropologist*, 96 (1): 7-30.
- O'Connell Davidson, Julia (2004). "Child Sex Tourism: An Anomalous Form of Movement?", *Journal of Contemporary European Studies*, 12 (1), 31-46.
- Orhangazi, Özgür (2019). "2000'li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emegin Durumu", *Çalışma ve Toplum*, 60, 325-348.
- Plüss, Christine (1999). *Quick Money – Easy Money? A Report on Child Labour in Tourism*, SDC Working Paper 1/99, Berne, Switzerland.
- Poikela, Pasi (2016). *Tourism Industry and Migrant Workers in The UK*, <http://www.travelconference.co.uk/commentries.php?paper=340#.WW8eGRXyjcc>, (Erişim Tarihi:22.02.2020).
- Psimmenos, Iordanis (2000). "The Making of Periphrastic Spaces: The Case of Albanian Undocumented Female Migrants in the Sex Industry of Athens", Anthias, F. and Lazaridis, G. (Ed.) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move içinde*, Oxford, UK: Berg Oxford International Publishers, pp. 81-102.
- Purkis, Semra (2008). "Turizmle Kalkınmada Enformel Emeğin Kullanımı: Marmaris Örneği", *Ekonomik Yaklaşım*, 9 (69), 107-126.
- Rao, Rahul (2005). *Blenheim and Bangalore: A Tale of Subsidies in Two Communities*, *Global Policy Forum*, July 5. <http://www.globalpolicy.org/opinion/2005/0705blenheim.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.09.2019).
- Reuters, (2020) *Hon Kong Airlines to Cut 400 Jobs Operations as Coronavirus Hits Travel*, 07.02.2020, <https://www.reuters.com/article/us-china-health-hong-kong-airlines/hong-kong-airlines-to-cut-400-jobs-operations-as-coronavirus-hits-travel-idUSKBN2010N9>, (Erişim Tarihi: 15.03.2020).
- Riley, Michael (2004). "Labor Mobility and Market Structure in Tourism". Lew, A.A., Hall, C.M. and Williams, A.M. (Ed.). *A Companion to Tourism*, Oxford: Blackwell, pp. 135–145.

- Salaff, Janet and Greve, Arent (2006). "Why Do Skilled Women and Men Emigrating from China to Canada Get Bad Jobs?", Tastsoglou E. and Dobrowolsky, A. (Ed.) *Women, Migration and Citizenship: Making Local, National, and Transnational Connections* içinde, Burlington: Ashgate Press, pp. 85-105.
- Scott, Julie (1995). "Sexual and National Boundaries in Tourism", *Annals of Tourism Research*, 22 (2), 385-403.
- Seabrook, Jeremy (2000). *No Hiding Place. Child Sex Tourism and the Role of Extraterritorial Legislation*, New York: Zed Books.
- Sharpley, Richard (2009). "Tourism and Development Challenges in the Least Developed Countries: The Case of Gambia". *Current Issues in Tourism*, 12(4), 337-358.
- Shaw, Gareth (2004). "Entrepreneurial Cultures and Small Business Enterprises in Tourism". Lew, A.A., Hall, C.M. and Williams, A.M. (Ed.). *A Companion to Tourism*, Oxford: Blackwell, pp.117-136.
- Sheikh, A. (2009) Outsourcing of employers' responsibilities in the false name of flexibility. *Employee Relations*, 32(5): 495-508.
- Sinclair, Thea (1991). "Women, Work and Skill: Economic Theories and Feminist Perspectives". N. Redclift and M. Thea Sinclar (Eds.) *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology*. London: Routledge, pp. 21-24.
- Stalker, Peter (2000). *Workers without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. Geneva/London: ILO/Lynne Rienner.
- Therborn, Göran (2001). "Into the 21st Century: The New Parameters of Global Politics". *New Left Review*, 10, 87-110.
- Tice, Karin (1995). *Kuna Crafts, Gender, and the Global Economy*. Austin: University of Texas Press.
- Timmo, Nils (1993). "Employment Relations and Labour Markets in The Tourism and Hospitality Industry". *International Journal of Employment Studies*, , 1(1), 33-50.
- Towner, John (1985). "The Grand Tour: A Key Phase in the History of Tourism". *Annals of Tourism Research*, 12, 297-333.
- Tourism Concern (2008). <http://www.tourismconcern.org.uk>., (Erişim Tarihi: 16.09.2019).

- Turner, Sarah (2007). "Small-Scale Enterprise Livelihoods and Social Capital in Eastern Indonesia". *The Professional Geographer*, 59, 407–20.
- UNDP (1999). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press
- UNEP and UNWTO (2012) *Tourism in the Green Economy Background Report*, Madrid, https://www.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org/greeneconomy/files/field/image/tourism_in_the_green_economy_unwto_unep.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2019).
- UNWTO (2011). *Women, Global Report on Women in Tourism 2010*, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284413737>, (Erişim Tarihi: 03.03.2020).
- UNWTO (2018). *Tourism Highlights, 2018 Edition*, www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284419876, (Erişim Tarihi: 12.02.2020).
- UNWTO (2019). *Global Report on Women in Tourism, Second Edition*, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420384>, (Erişim Tarihi: 26.02.2020).
- UN WOMEN (2016). *Filipino Women Migrant Workers Fact Sheet*, <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2016/filipino-women-migrant-workers-factsheet.pdf?la=en&vs=2736>, (Erişim Tarihi: 22.02.2020).
- Urry, John (1990). *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Walker, Richard and Buck, Daniel (2007). "The Chinese Road: Cities in the Transition to Capitalism". *New Left Review*, 46 (July/August): 39-66.
- Whitelegg, Drew (2003). "Touching Down: Globalisation, Labour and the Airline Industry". *Antipode*, 3(2), 244-263.
- Wolf, Eric (1982). *Europe and the People without History*. Berkeley: University of California Press.
- Wood, E. Robert (2000). "Caribbean Cruise Tourism: Globalization at Sea". *Annals of Tourism Research*, 27(2), 345-369.
- WTTC (2019). *Travel & Tourism Economic Impact 2019 World Report*, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

Turizm Endüstrisinde İşçiliğin Farklı Görünümleri: Göçmenler, Kadınlar ve Çocuklar

Yılmaz, Gaye (2008). “Düş, Umut, Acı ve Travmanın Sentezi: Sermaye Birikiminde Göçmen Emeği”, *Toplum ve Hekim*, 3, 172-178.

Zampoukos, Kristina and Ioannides, Dimitri (2011). “The Tourism Labour Conundrum: Agenda For New Research in The Geography of Hospitality Workers”. *Hospitality and Society*, 1(1), 25-45.